

Marcin Wasilewski
Uniwersytet Łódzki

Pedagogika Posejdoniosa z Apamei¹

Summary

PEDAGOGY OF POSIDONIUS OF APAMEA

The subject matter and purpose of the article is a depiction of the pedagogical concepts of Posidonius of Apamea, an eminent stoic philosopher and scholar. As it is clear from the surviving testimonials of Seneca and Galen, Posidonius dealt in his ethical writings to a large extent with issues of moral education. In writing *On virtues* Posidonius undertook – in opposition to Chrysippus – the question of the origin of ethical defects (moral evil), making insightful remarks about the nature of children and animals based on empirical observations. Posidonius believed that moral evil is innate to human nature. And in writing *On emotions* in reference to Plato (*Politeia*, *Timaeus* and *Nomoi* dialogues), Posidonius described the typology of human nature, depending on the type of morphology of the body and the dominant mental element as well as related types of effective educational methods.

Key words: Posidonius of Apamea, history of pedagogy, history of philosophy of education.

red. Paulina Marchlik

Wprowadzenie: życie i działalność naukowa Posejdoniosa

Posejdonios (gr. Ποσειδώνιος, łac. Posidonius, pol. przest. Pozydoniusz) urodził się w Apamei, w zhellenizowanej wówczas Syrii. Lata jego życia dzisiejsi historycy ustalili na około 135–50 rok p.n.e. Antyczny geograf Strabon określa

---

¹ W sekcji artykułu zatytułowanej *Źródła historyczne i interpretacje pedagogiki Posejdoniosa* wykorzystałem materiał ze złożonej do druku w Wydawnictwie Uniwersytetu Łódzkiego monografii: M. Wasilewski, *Pedagogika grecka od Protagorasa do Posejdoniosa*.

Posejdoniosa mianem najwszechstronniejszego uczonego (*polymathestatos*) jego czasów, i zalicza go do grona zajmujących się badaniami przyrodniczymi „ludzi o umysłach filozoficznych” (Strabon 1957: 154). Posejdonios kształcił się w Atenach u wybitnego filozofa Panajtiosa, ówczesnego scholarchy szkoły stoickiej. Po śmierci Panajtiosa odbywał Posejdonios wyprawy badawcze do Afryki, Galii, Hiszpanii, Italii i na wschodnie wybrzeże Adriatyku. Jego drugą ojczyzną stała się wyspa Rodos, jedno z ważnych centrów kulturowych jego czasów, dlatego też w źródłach bywa nazywany także Rodyjczykiem (Posidonius Rhodius). Należał do elity politycznej swej nowej *polis*, pełniąc wysoki urząd pryтана i biorąc udział w poselstwie dyplomatycznym Rodyjczyków do Rzymu. O randze Posejdoniosa świadczą jego kontakty z członkami ówczesnej rzymskiej elity intelektualnej: przyjaźnił się z politykiem i filozofem Markiem Tulliuszem Ciceronem, był także odwiedzany na Rodos przez polityka Gnejusza Pompejusza, oraz przez uczonego i polityka Marka Terencjusza Warrona. Posejdonios pozostawił po sobie twórczą i liczną spuściznę naukową i filozoficzną. Prowadził rozległe badania z zakresu astronomii, meteorologii, geografii, teologii, historii kultury, psychologii, etyki i dziejów powszechnych. Do najwybitniejszych pism Posejdoniosa należały: *Peri kosmou* (O wszechświecie), *Peri meteōn* (Meteorologia), *Peri ōkeanou* (O oceanie), *Physikos logos* (Zasady fizyki), *Peri theōn* (O bogach), *Peri heimarmenēs* (O przeznaczeniu), *Peri mantikēs* (O wróżbiarstwie), *Peri herōōn kai daimonōn* (O herosach i demonach), *Peri psychēs* (O duszy), *Protrepitkos* (Zachęta do filozofii), *Peri kritēriou* (O kryterium), *Ēthikos logos* (Zasady etyki), *Peri aretōn* (O cnotach), *Peri pathōn* (O afektach), *Peri orgēs* (O gniewie), *Peri tou kathēkontos* (O obowiązkach) oraz *Historia hē meta Polybion* (Historia nawiązująca do Polibiusza). Dzieła te, choć niezwykle cenione w antyku, nie zachowały się do naszych czasów. Pozostały po nich liczne *testimonia* i nieliczne oryginalne fragmenty, adaptowane i cytowane przez starożytnych autorów, których dzieła przetrwały. Filozof z Apamei uważany jest dziś za ostatniego w Helladzie samodzielnego badacza i ostatniego wielkiego myśliciela epoki hellenistycznej (Witkowski 1927: 182–184; Sinko 1948: 2–5).

Stan i kierunki badań nad Posejdoniosem

Twórczość Posejdoniosa jest we współczesnej literaturze przedmiotu ukazywana w wielu aspektach: historii historiografii (Bravo, Wipszycka 2001: 107–109), historii kultury (Bravo 2010: 596–597, 601–602), historii literatury

(Wojtczak 2001: 417–418; Gajda-Krynicka 2005: 823), historii filozofii (Leśniak 1966: 398–399; Sawa 2007: 382–384²), historii etyki (Wyszomirski 1997: 132–135) i historii metafizyki (Zygmuntowicz 2003: 61–70). W zakresie filozofii antycznej polski czytelnik ma do dyspozycji także rzetelny, oparty na nowszej literaturze przedmiotu rozdział w syntezie Giovanniego Reale (Reale 2012: 449–462), a także istotne wskazówki bibliograficzne odnośnie do edycji tekstów i opracowań zagranicznych (Reale, Radice 2012: 507–508)³. W języku polskim mamy także skromny objętościowo zbiór testimoniów antycznych odnoszących się do Posejdoniosa (Poseidonios 1970: 267–269).

Jednakże w Polsce, w dyskursie historycznym w pedagogice, pozostaje Posejdonios autorem nadal mało znanym. O ile poglądy pedagogiczne przedstawicieli Portyku (*Stoa*) rzymskiego budzą u nas zainteresowanie historyków edukacji, w szczególności historyków wychowania rodzinnego (Jundziłł 2001: 147–193⁴; Błaszczuk 2003) i filozofów wychowania (Kurek 2016), o tyle zainteresowanie edukacyjnym wymiarem greckiej starej i średniej Stoi jest nikłe, z chlubnym wyjątkiem studium z zakresu historii myśli pedagogicznej i historii filozofii wychowania Sławomira Sztobryna, poświęconego stoickiej refleksji nad wychowaniem, w którym Posejdonios jest uwzględniony (Sztobryn 2002: 591–609), oraz opracowania podręcznikowego (z dziedziny filozofii wychowania) autorstwa Mikołaja Krasnodębskiego, które jednakże zakresem chronologicznym nie obejmuje średniego Portyku, a zatem nie omawia poglądów Posejdoniosa (Krasnodębski 2011: 125–145).

Mimo upływu wielu dziesięcioleci nadal w polskiej literaturze naukowej poświęconej Posejdoniosowi najważniejsze miejsce zajmują wnikliwe (i obszerne), oparte na źródłach opracowania Stanisława Witkowskiego (1927: 182–196) oraz Tadeusza Sinki (1948: 1–38). Autor drugiej z tych rozpraw zamieszcza w niej także podrozdział zatytułowany *Pedagogika Pozydoniusza* (Sinko 1948: 25–26), tekst – jak się wydaje – całkowicie zapoznany wśród polskich historyków edukacji. Sinko dokonuje dokładnej parafrazy wybranych źródeł poświęconych pedagogice Posejdoniosa, a w ich wykładni opiera się na znakomitej monografii Karla Reinhardta (1921). Warto zauważyć, że mimo upływu lat, monografia Reinhardta uważana jest przez Benedetto Bravo, wybitnego historyka

---

² Robert Sawa zamieszcza zwięzłą wzmiankę o zagadnieniu wychowania u Posejdoniosa (Sawa 2007: 384).

³ Na uwagę zasługuje tu monografia Marie Laffranque, której rygorystyczne założenia metodologiczne oparte są na postulatcie uwzględniania jedynie tych *testimoniów*, w których Posejdonios wymieniony jest z imienia (Laffranque 1964).

⁴ W syntezie Juliusza Jundziłła przywoływany jest Posejdonios dwukrotnie, w kontekście omawiania zapatrywań Rzymian na naturę człowieka (Jundziłł 2001: 129, 157).

kultury starożytnej, za nowatorską i odważną, podstawową pozycję w literaturze naukowej poświęconej Posejdoniosowi (Bravo 2010: 637).

Źródła historyczne i interpretacje pedagogiki Posejdoniosa

Ian Gray Kidd wyodrębnił i uporządkował pięć świadectw Galena (w przekładzie na język angielski), dotyczących pierwszej księgi o afektach (*Peri pathōn*) Posejdoniosa, poświęconych kwestiom wychowania, nadając im tematyczny nagłówek *Education and virtues* (Kidd 1999: 86–88). Z kolei w antologii tekstów źródłowych Rainera Nickela, uwzględniającej średni Portyk, *testimonia* (Seneki i Galena) dotyczące koncepcji pedagogicznych Posejdoniosa zebrane zostały w sekcji *Psychophysische Zusammenhänge und erzieherische Konsequenzen* (edycja ta zawiera teksty źródłowe w językach greckim i łacińskim wraz z ich przekładem na język niemiecki) (Nickel 2008: 746–757; Seneka 1965: 315–316, 318–320). Kolejne świadectwa Seneki odnoszące się do koncepcji wychowawczych Posejdoniosa przytacza w swym wydaniu fragmentów stoickich Max Pohlenz (1950: 346–347; Seneca 1961: 455, 502).

Szczególnie istotne są *testimonia* dotyczące teorii pedagogicznej Posejdoniosa i Chryzypa w polemicznym ujęciu Galena w jego piśmie *Peri ton Hippokratous kai Platōnos dogmatōn* (O poglądach Hipokratesa i Platona) (1984). Karl Reinhardt zauważa, że wedle świadectwa Galena Posejdonios rozwinął teorię afektów, związaną z teorią wychowania, w dziele *Peri aretōn* (O cnotach), jednakże Galen w swych wywodach był bardziej zainteresowany Platonem, niż Posejdoniosesem. Z relacji Galena wnioskować można, że Posejdonios z faktu istnienia trzech sił duchowych (*epithymētikon*, *thymoeidēs*, *logistikon*) wyprowadzał istnienie również trzech predyspozycji (*oikeiōseis*) człowieka: do przyjemności, do zwycięstwa, i do tego, co etyczne, a uczyć tego miała obserwacja dziecięcej duszy i świata zwierząt. Owe trzy predyspozycje są również organiczne, uwarunkowane fizycznie. Dziecięce afekty w dążeniu do przyjemności, w uciekaniu przed przykrością, dziecięcy gniew, tupanie, gryzienie, dziecięca wola władzy i zwycięstwa znacznie przewyższają swą gwałtowność afekty dorosłych. Istnieją także zwierzęta, które za wszelką cenę i z całkowitą bezwzględnością pragną zwyciężać (przepiórki, koguty, kuropatwy, ichneumony, krokodyle). Trzecia predyspozycja manifestuje się dopiero wtedy, gdy chłopiec dojrzeje, i to w takim wymiarze, w jakim rozwija się trzecia siła, czyli to, co racjonalne; wówczas młody człowiek zaczyna się wstydić swoich błędów, cieszyć się z dobrych uczynków, szanować sprawiedliwość i inne cnoty. Posejdonios wytyka Chryzypowi,

że dostrzegając jedynie najlepszą predyspozycję, nie potrafi podać przyczyny nikczemności. Gdyby człowiek ze swej natury miał wyłącznie skłonność do tego, co dobre – jak uważa Chryzyp – to nikczemność nie mogłaby pochodzić z jego wnętrza, lecz musiałaby pojawić się w nim z zewnątrz, a przecież w dziecku pojawiają się załączki tego, co złe, zanim jeszcze w ogóle może być mowa o wpływach zewnętrznych. Zdaniem Posejdoniosa owe załączki kielkują, rosną i zakorzeniają się w nas samych, i konieczne jest nie tyle wystrzeżenie się tego, co złe, ile raczej znalezienie tych, którzy nas oczyszczą, zapobiegając sytuacji, w której to, co złe, będzie w nas wzrastać (Reinhardt 1921: 313–319; Poseidonios 1970: 269).

To, co irracjonalne, czyli siła wyładowująca się w afekcie, jest uwarunkowane fizycznie: u ludzi i zwierząt o gorącej krwi i o szerokiej piersi dominuje odwaga, a u natur zimniejszych, o rozłożystych biodrach – bojaźliwość. Odwaga i lekliwość, nastawienie do przyjemności i wysiłku są różne u różnych ras w zależności od warunków klimatycznych panujących w danym kraju, bowiem od klimatu zależy różnorodność krwi i jej pomieszenie, od pomieszenia temperamenty, zaś od temperamentów charakter i różnorodność tego, co irracjonalne, bowiem poruszenia afektów w duszy podążają zawsze za predyspozycją ciała. Uzdrowienie duszy jest proste lub trudne, w zależności od przyjmującej różnorodnej gradacji relacji między poruszeniami afektów a rozumem. Jest proste, gdy afekty nie są zbyt silne, a rozum nie jest zbyt słaby, bo tacy ludzie są zmuszeni podporządkować swoje życie afektowi wyłącznie z uwagi na nierozsądek i złe przyzwyczajenia. Uzdrowienie jest natomiast trudne, gdy poruszenia afektu wynikające z fizycznej predyspozycji człowieka są silne i gwałtowne, a rozum jest z natury słaby, bowiem wówczas trzeba jednocześnie wpoić rozumowi wiedzę i stępić gwałtowność poruszeń afektu dzięki przyzwyczajeniu do zdrowych zasad życia. Z organicznego związku tego, co racjonalne z tym, co irracjonalne wynika, że wychowanie musi działać w obrębie możliwości wywierania wpływu na kształtowanie rosnącego organizmu. Krytyka Chryzypa łączy się u Posejdoniosa z jego podziwem dla Platona, a Posejdonios, jak twierdzi Galen, przejął do pierwszej księgi swego dzieła *Peri pathōn* (O afektach) cały wyciąg z teorii wychowania Platona. Wedle Posejdoniosa prawdziwe wychowanie dziecka polega na wywieraniu wpływu na to, co irracjonalne (*pathētikon*), i wstępne kształtowanie go tak, by było gotowe na podporządkowanie się temu, co racjonalne (*logistikon*). To, co racjonalne jest z początku słabe, rozwija się około czternastego roku życia, a potem musi umieć przejąć władzę nad tym, co nieracjonalne, tak jak woźnica przejmuje panowanie nad końmi. To, co racjonalne, można wychowywać tylko przez pouczenie, wszcze-

pienie wiedzy i rozumu, i tak jak woźnica musi rozumieć swoją sztukę, a konie muszą być odpowiednio przyzwyczajane, tak różnią się od siebie dwa rodzaje wychowania metodą i przedmiotem: wychowanie w drodze poznania oraz wychowanie w drodze przyzwyczajania i diety (Reinhardt 1921: 313–319; Galen 1997: 133–134).

Pohlenz twierdzi, że wedle Posejdoniosa najsilniejszy wpływ na życie determinowane popędami wywiera konstytucja fizyczna, dlatego wychowanie nie może się ograniczać do obszaru psychiki, lecz musi sprawować pieczę nad całością organizmu. W tym aspekcie Posejdonios przyłączył się w dużej mierze do tez Platona, przejmując również od niego żądanie, by od chwili narodzin dietą i pielęgnacją ciała zadbać o dostarczenie ciała (a przed narodzinami łożu matki) najbardziej optymalnej kombinacji pierwiastków materialnych. Sfera somatyczna wedle Posejdoniosa przynależy do istoty człowieka, a dzięki swemu składowi fizycznemu ludzkie ciało ma silny wpływ na afektywną, determinowaną popędami część duszy. Ciało jest niezbędnym narzędziem, bez którego *logos* nie może wypełniać swych zadań, zatem pielęgnacja ciała jest wymogiem natury i nie może być pomijana w wychowaniu (Pohlenz 1950: 347; Pohlenz 1959: 237).

Według Georgesa Pire celem moralnego kształtowania człowieka jest dla Posejdoniosa wzniesienie nie-mędrca na poziom mędrców (tożsame z osiągnięciem cnoty). Cnota jest kwestią wiedzy i można jej nauczyć, jak – w ślad za Kleantesem i Chryzypem – twierdzi Posejdonios. Wśród sposobów nauczania cnoty Posejdonios dostrzega zasady, które aby były skuteczne muszą być krótkie i kategoryczne, ale choć są przydatne, to nie wystarczą, by nakłonić człowieka do cnoty. Trzeba uciekać się do sposobów emocjonalnych: perswazji, pocieszenia, napomnienia oraz do konkretnych środków opisu pozytywnych i negatywnych aspektów każdej z cnót, kreśląc w ten sposób poszczególne typy człowieka cnotliwego. By zachęcić kogoś do poszukiwania cnoty należy stosować różne środki, pobudzające jednocześnie różne zdolności i umiejętność naśladowania. Wedle Posejdoniosa człowiek dążący do cnoty nie podnosi się nagle z poziomu nie-mędrca do poziomu mędrca, między tymi dwoma stanami jest jeszcze stan pośredni, stan rozwijającego się mędrca – w tej kwestii Posejdonios odchodzi od ortodoksyjnej doktryny stoickiej, która nie dopuszcza żadnych stanów pośrednich między mądrością i głupotą. Kształtowanie moralne i przygotowanie do mądrości (edukacja moralna) powinny się rozpocząć już w dzieciństwie, tak, aby najgłębsza część duszy, która jest uczuciowa i irracjonalna, była podatna na nakazy rozumu (Pire 1958: 62–66).

Konkluzja

Jak wynika z zachowanych u Seneki i Galena *testimoniów*, Posejdonios zajmował się w swych pismach etycznych w istotny sposób kwestiami edukacji moralnej. W piśmie o cnotach podjął Posejdonios – polemicznie w stosunku do Chryzypa – zagadnienie genezy wad etycznych (zła moralnego), czyniąc wnikliwie, oparte na obserwacji empirycznej, spostrzeżenia dotyczące natury dzieci i zwierząt. Posejdonios sądził, że zło moralne w załączkowej postaci jest wrodzone ludzkiej naturze. Z kolei w piśmie o afektach, w nawiązaniu do Platona – prawdopodobnie – dialogów *Fajdros* (alegoria zaprzęgu), *Politeia* (trójpodział duszy), *Timajos* (fizjologia ludzkiego ciała) i *Nomoi* (wychowanie małych dzieci, także w okresie prenatalnym) – ukazał Posejdonios typologię natury człowieka w zależności od typu budowy morfologicznej ciała i dominującego komponentu psychicznego oraz powiązane z nimi rodzaje skutecznych metod wychowawczych (prawdopodobnie inspirowane także Arystotelesowską koncepcją przyzwyczajania – *ethos*).

Bibliografia

- Błaszczyk I. 2003. *Seneka o wychowaniu w rodzinie rzymskiej*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz.
- Bravo B. 2010. *Kultura grecka okresu hellenistycznego*, [w:] E. Wipszycka, B. Bravo, *Historia starożytnych Greków*, t. 3: *Okres hellenistyczny*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 586–637.
- Bravo B., Wipszycka E. 2001. *Historiografia antyczna*, [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*, red. E. Wipszycka, t. 1–2: *Źródłoznawstwo starożytności klasycznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 9–130.
- Gajda-Krynicka J. 2005. *Piśmiennictwo filozoficzne epoki hellenistycznej*, [w:] *Literatura Grecji starożytnej*, red. H. Podbielski, t. 2: *Proza historyczna, krasomówstwo, filozofia i nauka, literatura chrześcijańska*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, s. 767–831.
- Galen 1984. *On the doctrines of Hippocrates and Plato*, tłum. Ph. De Lacy, t. 1: *Books I–V*, Akademie-Verlag, Berlin.
- Galen 1997. *O poglądach Hipokratesa i Platona*, fragmenty tłum. S. Wyszomirski, [w:] S. Wyszomirski, *Pojęcie «arete» w etyce Stoi Starszej i Średniej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Jundziłł J. 2001. *Wzorce i modele wychowania w rodzinie rzymskiej okresu III wiek p.n.e.–III wiek n.e.*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz.

- Kidd I.G. 1999. *Posidonius*, t. 3: *The translation of the fragments*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Krasnodębski M. 2011. *Zarys dziejów ateńskiej historii wychowania. Paideia od Sokratesa do Zenona*, Difin, Warszawa.
- Kurek J. 2016. *Paideia rzymska. Model formowania człowieka w myśli Seneki, Epikteta i Marka Aureliusza*, Teologia Polityczna, Kraków.
- Laffranque M. 1964. *Poseidonios d'Apamée. Essai de mise au point*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Leśniak K. 1966. *Poseidonios*, [w:] *Słownik filozofów*, red. I. Krońska, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 398–399.
- Nickel R. 2008. *Stoa und Stoiker. Griechisch–lateinisch–deutsch*, t. 2, Artemis & Winkler, Düsseldorf.
- Pire G. 1958. *Stoïcisme et Pédagogie. De Zénon à Marc-Aurèle. De Sénèque à Montaigne et à J.-J. Rousseau*, Vrin, Paris.
- Pohlenz M. 1950. *Stoa und Stoiker. Die Gründer – Panaitios – Poseidonios*, Artemis-Verlag, Zürich.
- Pohlenz M. 1959. *Die Stoa. Geschichte einer geistigen Bewegung*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Poseidonios z Apamei. 1970. fragmenty tłum. L. Joachimowicz, W. Kornatowski, [w:] *Wybrane teksty z historii filozofii. Filozofia starożytna Grecji i Rzymu*, red. J. Legowicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 267–269.
- Reale G. 2012. *Historia filozofii starożytnej*, t. 3: *Systemy epoki hellenistycznej*, tłum. E.I. Zieliński, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Reale G., Radice R. 2012. *Historia filozofii starożytnej*, t. 5: *Słownik, indeksy i bibliografia*, tłum. E.I. Zieliński, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Reinhardt K. 1921. *Poseidonios*, Beck, München.
- Sawa R. 2007. *Posejdonios z Apamei*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. Maryniarczyk, t. 8, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin, s. 382–384.
- Seneca Lucius Annaeus. 1961. *Listy moralne do Lucylusza*, tłum. W. Kornatowski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Seneca Lucjusz Anneusz. 1965. *O gniewie*, [w:] tegoż, *Pisma filozoficzne*, tłum. L. Joachimowicz, t. 1, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa.
- Sinko T. 1948. *Literatura grecka*, t. 2: *Literatura hellenistyczna*, cz. 2: *Wiek I przed Chr.*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Strabon 1957. *Geografia*, tłum. W. Madyda [w:], *Geografia antyczna*, red. M.S. Bodnarski, tłum. J. Jurczyński i in., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 154–188.
- Sztobryn S. 2002. *Stoicka refleksja nad wychowaniem. Zarys problematyki*, [w:] *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*, red. E. Malewska, B. Śliwerski, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków, s. 591–609.
- Witkowski S. 1927. *Historjografia grecka i nauki pokrewne (chronografia – biografia – etnografia – geografia)*, t. 3, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Wojtczak J. 2001. *Poseidonios*, [w:] *Słownik pisarzy antycznych*, red. A. Świderkówna, Wiedza Powszechna, Warszawa, s. 417–418.

-
- Wyszomirski S. 1997. *Pojęcie «arete» w etyce Stoi Starszej i Średniej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Zygmuntowicz D. 2003. *Posejdonios z Apamei – jedność tradycji filozoficznej*, „Studia Antyczne i Mediewistyczne”, nr 36, s. 61–70.